

**МОНГОЛ ДАХЬ ИРГЭНИЙ ХӨДӨЛГӨӨНИЙ АСУУДЛЫГ
ОНОЛЫН ҮҮДНЭЭС АВЧ ҮЗЭХ НЬ**

Ц.Батболд

МУИС, ШУС, Нийгмийн Ухааны Салбар,
Улс төр судлалын тэнхимийн дэд профессор

Б.Батбаатар

МУИС, ШУС, Нийгмийн Ухааны Салбар,
Улс төр судлалын тэнхимийн докторант

Товч утга: Энэ өгүүлэлд өнөөгийн Монголын нийгэмд гарсан 2003-2009 оны хөдөлгөөнүүдийн идэвхжлийг мөн чанар агуулгыг танин мэдэхийн тулд нийгмийн хөдөлгөөний онолын хүчин зүйлстэй холбон авч үзэхийг зорьсон. Энэ утгаар нь Монгол дахь хөдөлгөөний асуудлыг онолын үүднээс тодорхойлж, хөдөлгөөн үү? эсвэл сонирхлын болон шахалтын бүлэг үү? гэдгийг тогтоох, хэрэв хөдөлгөөн бол онолын хувьд аль шатандаа яваа нийгмийн өөрчлөлтийн улс төрийн үйл явц вэ гэдгийг тодруулах зорилго тавьсан.

Түлхүүр үг: Хөдөлгөөн, хувьсал, нийгмийн хөдөлгөөн, нийгмийн хөдөлгөөний бүтэц, хөдөлгөөний хамрах хүрээ, framing буюу хөдөлгөөн байгуулагдах хүрээ, харьцангуй ядуурлын онол, нөөцийн дайчилгааны онол, удирдагч, нийгмийн өөрчлөлт.

Танилцуулга: Энэ өгүүлэлд өнөөгийн Монголын нийгэмд гарсан “иргэний” хөдөлгөөнүүдийн идэвхжлийн мөн чанар, агуулгыг танин мэдэхийн тулд нийгмийн хөдөлгөөний онолын хүчин зүйлстэй холбон авч үзэхийг зорьсон. Тиймээс зарим улс төрчид, судлаачид хөдөлгөөн гэхээс илүүтэй шахалтын бүлэг гэж үзэж байхад, нөгөө хэсэг судлаачид хөдөлгөөн мөн, гэхдээ нийгмийн шаардлага, зорилго чиглэл нь нэгдмэл бус, тодорхой нэгдмэл зохион байгуулалтад орж чадаагүй учраас нийгмийн хөдөлгөөний эхлэлийн шатанд яваа иргэний хөдөлгөөн гэж үзэх явдал байдаг. Заримдаа социал бүлгийн ашиг сонирхлыг хамгаалахын тулд, эсвэл тодорхой улс төрийн сөрөг хүчний захиалгаар шахалт үзүүлэхээр зохион байгуулагдсан сонирхлын бүлгээс иргэний хөдөлгөөнийг ялгахад хэцүү байдаг. Энэ утгаар нь Монгол дахь хөдөлгөөний асуудлыг онолын

үүднээс тодорхойлж, хөдөлгөөн үү? эсвэл сонирхлын болон шахалтын бүлэг үү? гэдгийг тогтоох, хэрэв хөдөлгөөн бол онолын хувьд аль шатандаа яваа нийгмийн өөрчлөлтийн улс төрийн үйл явц вэ гэдгийг тодруулах зорилго тавьсан. Энэ хүрээнд нийгмийн хөдөлгөөний зорилго, зорилт, бүтэц, үүрэг, үйл ажиллагааны арга хэрэгсэл, хамрах хүрээ болон хөдөлгөөний онолын хандлагууд, хөдөлгөөн нь нийгмийн өөрчлөлтийн гол хүчин зүйлс болох талаар товч авч үзсэн. Ингэснээр академик мэдлэг, онолын хүрээнд Монгол дахь хөдөлгөөний мөн чанар, ангилал, нэршилд шинжилгээ хийж дүгнэлт гаргасан.

Хөдөлгөөний онолын үндэслэл:

Энэ өгүүлэлд нийгмийн хөдөлгөөний талаарх онолын үндэслэлүүд, хөдөлгөөний хөгжлийн тодорхой үе шатуудыг авч үзсэнээр Монголын өнөөгийн иргэний хөдөлгөөн хэмээн нэрлэгдэж буй нийгэм улс төрийн үйл явцад нөлөөлж болох иргэний нийгмийн хүчин зүйлсийг онолын үндэслэлтэйгээр авч үзсэн.

Нийгмийн хөдөлгөөн нь нийгмийн өөрчлөлтийг авчрахийн тулд зохион байгуулалттай үйл ажиллагааг явуулах шаардлагатай гэж Ж.Женкинс¹ уламжлалт хэлбэрээр тодорхойлсон байна. Энэ хандлагаар Женкинс, 1983: Макадам болон Сноу, 1997: 18-25; Маккарти болон Залд, 1977:1217-18; Тарроу, 1998: 4-6; Вилсон, 1973:3-4 (Jenkins, 1983; McAdam and Snow, 1997:xviii–xxv; McCarthy and Zald, 1977:1217–18; Tarrow, 1998:4–6; Wilson, 1973:3–4)² судалжээ. Гэхдээ зарим эрдэмтэд П.Бурштейн³, Эйнвархер болон Холландер, 1995; Гиугни, 1998, 1999; Хубертс, 1989; Лофланд, 1993:347-8 нар тэдгээр хөдөлгөөний агуулга, зорилго шаардлагууд нь үнэхээр нийгмийн өөрчлөлтийн шалтгаан болж байгаа эсэхийг авч үзсэн байна. (Burstein, Einwohner, and Hollander, 1995; Giugni, 1998, 1999; Huberts, 1989; Lofland, 1993:347–8), (Женкинс, 1983: Макадам болон Сноу, 1997: 18-25; Маккарти болон Залд, 1977:1217-18; Тарров, 1998: 4-6; Вилсон, 1973:3-4).⁴

Нийгмийн хөдөлгөөнийг судалж буй эдгээр судлаачид удаан хугацааны турш түүнд бий болсон асуудлууд болон иргэдийн оролцоонд анхаарлаа их хандуулж байсан ажээ. Зарим судлаачид нийгмийн хөдөлгөөний үр дүнд илүү анхаарлаа хандуулж байхад, өөр нэг хэсэг судлаачид нь нийгмийн хөдөлгөөний өөрчлөлтөд

¹ Jenkins, J. Craig. 1983. "Resource mobilization theory and the study of social movements." *Annual Review of Sociology* 9:527–53.

² Thomas Janoski, Robert R. Alford, Alexander M. Hicks, Mildred A. Schwartz. *The Handbook of Political Sociology states, civil societies, and globalization*. Cambridge University Press 2005. P 331.

³ Burstein, Paul. 1985. *Discrimination, Jobs, and Politics: The Struggle for Equal Employment Opportunity in the United States, 1940–1980*. Chicago: University of Chicago Press.

⁴ Thomas Janoski, Robert R. Alford, Alexander M. Hicks, Mildred A. Schwartz. *The Handbook of Political Sociology states, civil societies, and globalization*. Cambridge University Press 2005. P 331-332.

анхаарлаа хандуулж байв. Сүүлийн үеийн нийгэмд явагдаж буй өөрчлөлтийн үйл явцад нийгмийн хөдөлгөөн нь онцгой хувь нэмэр оруулсан гэж тэдгээр судлаачид үздэг.

Хөдөлгөөний тухай ойлголт, тодорхойлолт, нэр томъёоны асуудал

Хөдөлгөөний тухай ойлголт, нэр томъёонуудыг ажиглахад нийгмийн хөдөлгөөн, иргэний хөдөлгөөн, иргэний эрхийн хөдөлгөөн, тусгаар тогтнолын хөдөлгөөн, ардчилсан хөдөлгөөн, энх тайвны хөдөлгөөн, апертейд буюу арьс өнгөөр ялгаварлан гадуурхахын эсрэг хөдөлгөөн, феминизм буюу эмэгтэйчүүдийн эрхийн төлөөх хөдөлгөөн зэрэг маш олон хэлбэр, агуулга, хамрах хүрээгээр хоорондоо ялгаатай шинж чанар, зорилгыг илэрхийлсэн байдаг ажээ. Эдгээр ойлголтуудыг нэгтгэн хөдөлгөөн гэж ерөнхийд нь нэрлэж болох боловч, эрдэм шинжилгээний болон бусад ном зохиолууд, хэвлэл мэдээллийн хэрэгслэлүүдийн мэдээлэлд, хүмүүсийн ам дамжсан ярианы хэлэнд ч хамрах хүрээ, зорилго, шинж чанараар нь ялгаж, тодотгосон нэрээр нь нэрлэсэн байдаг. Энэ утгаар Монголын ардчилсан шилжилтийн жилүүдэд үүссэн нийгмийн хөдөлгөөний шинж чанар, хамрах хүрээ, зорилго чиглэлийн агуулгыг ажигласан олон нийт, хэвлэл мэдээллийн хэрэгслэлүүд “иргэний хөдөлгөөн” гэж нэрлэжээ. Энэ нэр томъёог улс төрийн шинжлэх ухааны онол, арга зүйн үүднээс оновчтой нэршил мөн эсэхийг тодорхойлох нь энэ сэдвээр судалгаа хийж байгаа судлаачдын эн тэргүүний үүрэг юм.

А.Гидденс “Орчин үеийн нийгэмд хувьсгалт идэвхийн зэрэгцээгээр социал хөдөлгөөний бусад олон хэлбэрүүд бий. Тэдний зарим нь удаан жилийн түүхтэй, зарим нь дөнгөж үүсч байдаг. Бүхэлдээ бол социал хөдөлгөөн нь цаг ямагт сөрөн зогсдог албан ёсны бюрократ байгууллагын адилаар орчин үеийн ертөнцийн салшгүй шинж болсон юм⁵ гэжээ. Томас Жаноски “Нийгмийн хөдөлгөөн нь эрх мэдлийн хуваарилалтад өөрчлөлтийг авчрах зохион байгуулалттай үйл ажиллагаа”⁶ гэж тодорхойлсон. Энэ нь нийгмийн хөдөлгөөний талбарын бодит байдал болон нийгмийн хөдөлгөөний өөрчлөлтийн онолыг боловсруулах арга зүйн стратегийг авч үзэхэд хүргэдэг. Иргэний хөдөлгөөн нь нийгмийн өөрчлөлтөд нөлөөлөх буюу саад болж буй институцийн зохион байгуулалтыг даван туулахыг эрмэлзсэн хэсэг бүлэг хүмүүсийн хамтын чармайлт юм.

⁵ А.Гидденс. Социологи. УБ., 2006. НШУС. Социологийн танхим. Тал 524

⁶ Thomas Janoski, Robert R. Alford, Alexander M. Hicks, Mildred A. Schwartz. The Handbook of Political Sociology states, civil societies, and globalization. Cambridge University Press 2005. P 331-332.

Аливаа хөдөлгөөнийг тогтсон институтийн хүрээнээс гадуур хамтын үйлдлийн тусламжтайгаар нийтлэг ашиг сонирхлыг хэрэгжүүлэх зорилгоор нэгдсэн хүмүүсийн оролдлого гэж тодорхойлж болно. Хөдөлгөөний өөрийнх нь янз бүрийн шинж чанартай холбоотойгоор энэ тодорхойлолтыг хангалттай өргөн, эсвэл явцуу хүрээнд авч үзэх нь зохимжтой юм. Эдгээр хөдөлгөөнүүдийн олонх нь жижгэвтэр хэдхэн арван хүнтэй байдаг бол заримд нь хэдэн мянга, бүр сая хүн ч оролцож байдаг. Зарим хөдөлгөөн тухайн улсын төдийгүй олон улс орнуудын иргэдийг хамарсан өргөн хүрээтэй ч байдаг. Хамрах хүрээгээр нь хөдөлгөөнийг глобаль, нийгмийн, иргэний гэж ангилж болно:

- Глобаль хөдөлгөөн нь олон улс орнуудын иргэдийн эрх ашгийн үүднээс үүссэн байдаг. Энэ нь тухайлбал, дайны эсрэг “Энх тайвны хөдөлгөөн”, арьс өнгөөр ялгаварлан гадуурхахын эсрэг дэлхий нийтийн “Апертейд хөдөлгөөн” гэх мэт.
- Нийгмийн хөдөлгөөн нь тухайн улс орны дотоод дахь олон нийтийн эсэргүүцлийн нэгдэл дээр үүсдэг. Энэ нь тухайлбал, дайны эсрэг, иргэний эрхийн төлөөх, засгийн газрын бодлого шийдвэрийн эсрэг, эсвэл нийгмийн шударга ёсыг тогтоохын төлөөх гэх мэт. Хэрэв нийгмийн хөдөлгөөний шаардлагыг эрх баригчид хүлээн авахгүй тохиолдолд энэ нь хувьсалт тэмцэлд хүргэж, засаглалыг хүчээр өөрчлөх эрсдэл агуулдаг.
- Иргэний хөдөлгөөн нь тухайн улс орны дотоодын янз бүрийн асуудлуудаас үүсдэг бөгөөд эдгээр хөдөлгөөнүүд нь нэгдмэл бус, зарим тохиолдолд хоорондоо мөргөлдөх шинжтэй байдаг. Энэ нь тухайлбал, үндэстэн хоорондын зөрчил, улс төрийн, эдийн засгийн, нийгмийн болон экологийн янз бүрийн хүчин зүйлсийн хүрээнд гарч ирдэг боловч нийгмийн хөдөлгөөнөөс ялгарах гол онцлог нь нийгмийн гишүүдийн олонхийн дэмжлэгийг авч чадаагүй, хэсэг бусаг шинжтэй төдийгүй хоорондоо зөрчилдөх хандлагатай байдаг.

Заримдаа нийгмийн тодорхой бүлгийн ашиг сонирхлыг хамгаалахын тулд шахалт үзүүлэхээр зохион байгуулагдсан сонирхлын бүлгээс иргэний хөдөлгөөнийг ялгахад хэцүү байдаг.⁷ Янз бүрийн сонирхлын бүлгүүд, улс төрийн зорилго бүхий шахалт, дарамтын бүлгүүдийн зорилго нэгдэх үед хөдөлгөөний шинж чанар үүсэх бөгөөд тэд нэгдсэн зохион байгуулалтад орох үед хөдөлгөөний шинж чанар нийгмийн гишүүдийн олонхийг хамарч нийгмийн хөдөлгөөн үүсэх нөхцөл бүрддэг байна.

⁷ А.Гидденс. Социологи. УБ., 2006. НШУС. Социологийн танхим. Тал 525

А.Гидденс ...“хөдөлгөөн болон албан ёсны байгууллага хоёрын ялгаа нэн тогтворгүй”⁸ гэж үзсэн байна. Гэхдээ Ц.Батболд “Бюрократ онолын үндэс” бүтээлдээ ...“Сайтар зохион байгуулагдсан иргэний хөдөлгөөнүүд ч ихэнхдээ бюрократ ёсны шинжийг бүрэн бүрдүүлдэг”⁹ гэжээ. А. Мелуччи (1989) “Ийм маягаар иргэний хөдөлгөөнүүд нь аажмаар албан ёсны байгууллага болон хувирч, мөн хэдийгээр ховор тохиолддог ч байгууллагууд нь социал хөдөлгөөн болон сэргэн тогтож болдог”¹⁰ гэж үзсэн байна.

Хөдөлгөөнүүдийн үйл ажиллагаа нь олонх орнуудад хуулийн гадуурх үзэгдэл гэж тооцогддог. Иргэний хөдөлгөөний үйл ажиллагааны үр дүнд заримдаа хуулийг бүрэн буюу хэсэгчлэн өөрчилдөг. Олонх орнуудад тухайлбал, эдийн засгийн эсэргүүцлийн хэлбэр болох үйлдвэрийн ажлын байранд суугаа ажил хаялт зэрэг нь өнөөг хүртэл хуулийн гадуурх үзэгдэл юм. Гэвч өнөө үед ажил хаялт нь үйлдвэрлэлийн зөрчлийг шийдвэрлэхэд хэрэглэж болох тактик болон хувирсан. Зарим ардчилсан улс орнуудад иргэдийн жагсаж нэгдэх үйл явц, эсэргүүцлээ илэрхийрэх хэлбэрийг хуулиар зохицуулахыг оролддог. Гэвч энэ нь ихээхэн хязгаарлагдмал шинжтэй зохицуулалтууд байдаг бөгөөд хэрэв энэ эрх чөлөөг хэт их олговол нийгмийг задлан самууруулж, улс орны удирдлагыг сулруулан нийгмийн хөгжлийн эрчийг сулруулах болно гэж үзэж болгоомжлох хандлага илүү давамгайл байдаг.

Нийгмийн хөдөлгөөний богино хугацааны болон шууд үр дүнгийн тухай маш олон судалгаа байдаг. Тэдгээр судлаачдын судалгааны хандлага болон судалгааны үр дүнгийн талаар ангилан авч үзвэл дараах хандлагууд ажиглагдаж байна. Үүнд:

- Нийгмийн давхрааны өөрчлөлт (Фендрих, 1993; Макадам,1988), (Fendrich, 1993; McAdam, 1988)
- Хууль, бодлого батлах (Бурштейн, 1985; Бурштейн болон Фреуденберг,1978; Костайн,1992) (Burstein, 1985; Burstein and Freudenberg, 1978; Costain, 1992),
- Хууль ба бодлогын хэрэгжилт (Баттон, 1989; Хандлер, 1978) юм, (Button, 1989; Handler, 1978)

⁸ А.Гидденс. Социологи. УБ., 2006. НШУС. Социологийн танхим. Тал 525

⁹ Ц.Батболд. Бюрократ онолын үндэс. УБ.,2013. Тод Магнат ХХК.

¹⁰ Melucci, A. (1989). *Nomads of the Present: Social Movements and Individual Needs in Contemporary Society*, ed. J. Keane and P. Mier. London: Hutchinson Radius.

Гэхдээ эдгээр судалгаануудын тун цөөхөн нь эдгээр үйл явцыг олон хувьсагчтай тогтолцоонд байршуулж, тухайн нийгмийн нөлөөллийг хянаж байдаг.¹¹

Нийгмийн хөдөлгөөний бүтэц

Ирвин Гоффмэний 1974 онд гаргасан нэг сэдэвт “Frame analysis: An essay on the organization of experience” бүтээлд хөдөлгөөний бүтэцэд нийгмийн хамрах хүрээ гэдэг ойлголт, үг хэллэгийг анх нийгмийн шинжлэх ухаанд нэвтрүүлсэн юм. И.Гоффмэний хувьд хамрах хүрээ нь аливаа үйл явдал ба түүн дэх өөрсдийнхөө оролцооны идэвх гаргасан танин мэдэхүйн бүтэцтэй байдаг. Энэхүү хамрах хүрээний хандлага нь Гоффмэний анх дэвшүүлсэн санааны нарийвчилсан дүн шинжилгээ бөгөөд маш их хичээл зүтгэлд тулгуурлан бүтсэн юм. Энэ нэр томъёо нь хувь хүн болоод түүний бусадтай харилцах харилцааг өдөр тутмын амьдралын зан үйлээс бүрддэг бөгөөд хүмүүсийн ихэнх хэсэг нь хүрээний үйл явцад тодорхой ухамсарын зорилгогүйгээр оролцдог¹² гэж үзсэн байна.

Ихэнх дүн шинжилгээнд хүн төрөлхтөн аливаа үйл явдлын тодорхой элемент дээр хэрхэн тулгуурлаж, чухам юу болж буйг яаж ойлгож давж туулах тухай онцлон тэмдэглэсэн байдаг. Нийгмийн ухаан ба улс төрийн шинжлэх ухааны аль алинд нь хөдөлгөөнд оролцогч иргэд хэрхэн идэвхи зүтгэл, ухамсартайгаар энэ хүрээг бий болгох гэж хичээж буй болон бусдын хүрээнд өөрийн хүрээг хэрхэн шингээж байгаад онцгой ач холбогдол өгөхөд нийгмийн хамрах хүрээний тухай ойлголт чиглэж байдаг ажээ.

Нийгмийн хөдөлгөөний хамрах хүрээ үүсгэхэд хамгийн багадаа дараах гурван хэсэгтэй холбоотой байдаг: Энэ нь сэтгүүлчдийн хэм хэмжээ, улс төрийн оролцогчид болон нийгмийн соёлын нөхцөл байдал зэрэг юм. Хэвлэл мэдээллийн хэрэгслүүд нь хөдөлгөөний оюун санааны хүрээг үүсгэхэд их нөлөөтэй бөгөөд ХМХ-ийн хоорондын өрсөлдөөн, нөгөө талаар сөрөг элитүүд мэдээллийг тэтгэх зэрэг нь хөдөлгөөний хамрах хүрээг нэмэгдүүлдэг.

1. Мэдээний үйлдвэрлэлийн практикт сэтгүүлчид тодорхой асуудлуудын хүрээнд хэрхэн нөлөөлж болох тухай мэдээллийн таваас доошгүй хэсэг байдаг:

- нийгмийн гол үнэт зүйлс ба хэм хэмжээ

¹¹ Thomas Janoski, Robert R. Alford, Alexander M. Hicks, Mildred A. Schwartz. The Handbook of Political Sociology

states, civil societies, and globalization. Cambridge University Press 2005. P 331

¹² Goffman, E. (1974). Frame analysis: An essay on the organization of experience. Cambridge, MA: Harvard University Press.

- зохион байгуулалттай бүлгүүдийн дарамт шахалт гаднах сонирхлын бүлгүүдийн дарамтууд,
 - бодлого боловсруулагчид
 - сэтгүүлчдийн мэргэжлийн дэг журам
 - үзэл суртал, улс төрийн чиг хандлага зэрэг болно.
2. Франчайзын хоёр дахь боломжит нөлөө нь элитүүдээс гардаг бөгөөд үүнд сонирхлын бүлгүүд, засгийн газрын бюрократууд, корпорациудын улс төрийн оролцоо юм. Эмпирик судалгаанаас үзэхэд элитүүдийн ярилцлага, өгүүлэл нийтлэлүүдийн нөлөөлөл нь сэтгүүлчид болон бодлогын талбар дахь олон тоглогчдын хооронд холбоотой асуудлуудад хүчтэй нөлөө үзүүлэх боломжтой болохыг харуулж байдаг.
 3. Эцэст нь, нийгмийн соёлын хам сэдэв нь хүрээг бий болгож чаддаг. И. Гоффмэний хүрээний утга нь соёлын үндэс суурьтай гэж үздэг. Хэвлэл мэдээллийн хүрээнээс хамаарах хамаарлыг "соёлын сэргэн мандалт"¹³ эсвэл "үнэнч ярих" гэж тодорхойлсон.¹⁴

Хөдөлгөөний хамрах хүрээ

Нийгмийн шилжилт хөдөлгөөний онолч, эрдэмтэд аливаа шилжилтэнд уг хөдөлгөөнд оролцогчид хоорондоо нэгдэж ажиллахын тулд хэрхэн өөрсдийгөө дайчилдаг тухай үзэл баримтлалын хүрээний онолыг ашигладаг. Энэ хандлага нь 1980 онд рационализм ба байгууллагын хандлагыг үндсээр нь “тас цохин” өөрчилж, 1990 оноос нийгмийн шилжилт хөдөлгөөний гол хандлагуудын нэг болсон юм. Жонстон болон Ноүкс нар, Виллиам Гамзон, мөн Дэвид Сноу ба Робэрт Бэнфорд нар энэхүү үйл явцыг системчлэхийг эрмэлзэж байсан бөгөөд бусад хамтран ажиллагсаддаа ихэд итгэл найдвар хүлээлгэж байжээ.

Дэвид Сноу, Робэрт Бэнфорд нар 1988 онд нийгмийн хөдөлгөөний хамрах хүрээний хамгийн түгээмэл хэв шинжийг дэвшүүлжээ. Хувь хүнийг нийгмийн хөдөлгөөнд оролцуулахын тулд нийгмийн хөдөлгөөн нь нийгмийн хүрээний үндсэн гурван үйл ажиллагаанаас бүрддэг гэжээ.¹⁵

¹³ Gamson, W. A. & Modigliani, A. (1987) The changing culture of affirmative action. *Research in Political Sociology*, 3, 137–77

¹⁴ Snow, D. A., & Benford, R. D. (1988). Ideology, frame resonance, and participant mobilization. In B. Klandermans, H. Kriesi, & S. Tarrow (Eds.), *International social movement research. Vol. 1, From structure on action: Comparing social movement research across cultures* (pp. 197–217). Greenwich, CT: JAI Press.

¹⁵ Snow, D. A., & Benford, R. D. (1988). Ideology, frame resonance, and participant mobilization. In B. Klandermans, H. Kriesi, & S. Tarrow (Eds.), *International social movement research. Vol. 1, From structure on action: Comparing social movement research across cultures* (pp. 197–217). Greenwich, CT: JAI Press.

1. Үүнд тухайн үеийн үйл явдлын түгээмэл шинжийг эрэлхийлсэн ямар нэг эргэлзээгүй онолын хүрээ байх ёстой.
2. Хөдөлгөөн нь нийгмийн хүрээний нь аливаа асуудлыг урьдчилан шийдвэрлэх, шилжилт хөдөлгөөнийг урагшлуулах аргыг бий болгоно.
3. Эцэст нь Нийгмийн хүрээнээс идэвхитэй хүмүүсийг нийгмийн хөдөлгөөнд оролцуулах гол хөдөлгүүр болгох нарийвчилсан бодлогод төвлөрдөг.

Иймэрхүү харилцаа холбоо, итгэл үнэмшил бий болгох нь эхний хоёр үзэл бодолд ч мөн зайлшгүй шаардлагатай юм. Энэхүү ойлголтын механизм нь нийгмийн хөдөлгөөний бодлогод шилдэг удирдагч нарыг илүү ихээр шаардаж байдаг. Ингэснээр шударга бус байдал болон бусад таагүй зүйлсийг устгаж, зохистой хариуг бий болгохын тулд баримт нотолгоо бүхий үйл явдлыг онцгойлон тэмдэглэдэг. Удирдагчид аль болох зөв зохистой үзэл баримтлалыг нийгмийн хүрээнд бий болгохын төлөө илүү их хүчин чармайлттайгаар ажиллаж эхэлдэг. Нийгмийн хөдөлгөөний энэ ойлголт нь чадварлаг гишүүний дэвшүүлсэн үзэл санаа хэр бодитой, боломжтой байна вэ гэдгийг судалдаг янз бүрийн элементийн тоо хэмжээнээс шалтгаалдаг.

Сноу ба Бэнфорд нар нийгмийн оролцоо бол хөдөлгөөний чухал элемент юм гэж үзсэн. Хувь хүний харилцааны хүрээнүүдийн хооронд эв нэгдэл, харилцан хамаарал үүссэн үед "хүрээний тэгш байдал" үүсдэг¹⁶ нь "хүрээний цуурай" үүсгэдэг бөгөөд нэг хүрээнээс нөгөө рүү шилжих бүлгийн процессын хурдасгагч болдог. Үүнд нөлөөлөх буюу хязгаарлах нөхцлүүдэд дараах зүйлс орно:

1. Хүрээний бат бөх, бүрэн бүтэн, нарийвчлалтай байдлын хүчин чармайлт чухал. Хүрээний гурван үндсэн үүргийг тодорхойлсон бөгөөд эдгээр ажлуудыг хийхэд оролцогчдыг дайчлах хэрэгтэй гэж заасан. Эдгээр нь дараах гурван үүрэгтэй байна:
 - Хүрээний асуудлыг тодорхойлж оношлохдоо бурууг хүлээдэг байх
 - Стратеги, тактикийн асуудлаар таамаглалд тулгуурласан шийдвэр гаргах
 - Тэмцлийн оновчтой үйлдлээр хүрээний үйл ажиллагааг идэвхжүүлэн уриалах.
2. Санал болгож буй хүрээ нь итгэл үнэмшлийн хоорондын томоохон холбоо юм. Төвлөрөл: хүрээ нь итгэл үнэмшлийн тогтолцооны хүрээнд бага

¹⁶ Snow, D. A.; Rochford, E. B.; Worden, S. K.; Benford, R. D. (1986). "Frame alignment processes, micromobilization, and movement participation". *American Sociological Review*. 51 (4): 464

хэмжээний иерахитай байж болно. Хүрээний үнэт зүйлс, итгэл үнэмшлийг холбодог тогтолцоо нь хязгаарлагдмал эрх мэдэлтэй байна.

3. Оролцогчдын бодит байдал нь хүрээний харилцаа холбоо юм. Хүрээ нь оролцогчдоос хамааралтай төдийгүй тэдэнд мэдээллүүдийг мэдээлэх ёстой. Оролцогчдын итгэл үнэмшил, найдвартай байдал нь түүхэн домог зүйн үнэнч сэтгэгдэлд нийцэж байдаг.

С.Тарроу: Өнөөгийн эрин үеийн цаг хугацаа, нийгмийн өөрчлөлттэй холбоотой үүсч болзошгүй нөхцөл байдал зэргийг харгалзах нь хүрээний эсэргүүцлийн циклийн мөн чанар юм гэжээ.¹⁷ Сноу ба Бэнфорд нар дээр дурьдсанчлан зохистой хүрээг бий болгосны дараа нийгмийн хөдөлгөөнд зайлшгүй шаардлагатай нийгмийн томоохон өөрчлөлтүүд нь хүрээгээ тэлэх боломжийг олгодог¹⁸ гэж үзсэн.

Нийгмийн хөдөлгөөний шахалт, шаардлагаар төрийн бодлогод өөрчлөлт орсонор нийгмийн өөрчлөлт явагддаг. Зураг 1-д нийгмийн хөдөлгөөнийг багтаасан нийгмийн бүтцийн ерөнхий хүрээг тодорхойлсон бөгөөд нийгмийн хөдөлгөөн нь төрийн бодлогод хэрхэн нөлөөлж байгааг харуулсан.

Энгийн хялбар байдлаар нийгмийг дөрвөн салбар болгон хуваасан:¹⁹

1. Нийгмийн хөдөлгөөн;
2. Хууль тогтоох байгууллага, Засгийн газар шүүх болон агентлагууд зэрэг төрийн байгууллагууд;
3. Улс төрийн сонирхол, сонирхлын бүлгүүд гэх мэт улс төрийн сонирхол бүхий байгууллагууд;
4. Олон нийтийн харилцаа, боловсрол, эдийн засаг, нийгмийн халамж, шашин шүтлэг, гэр бүл зэрэг нийгмийн бусад байгууллагууд.

Нээлттэй, ардчилсан, олон ургальч нийгэмд нийгмийн эдгээр дөрвөн салбар нь зөрчилдөөн, хэлцэл, өөрчлөлтийн интерактив системийг бүрдүүлдэг. Дэглэмийг зохион бүтээгч улс төрийн институциуд нь төр, захиргааны салбар байгууллагуудад хяналт тавих эрх зүйн хэм хэмжээгээр хязгаарлагддаг байна. Энэхүү бүдүүвч нь улс төрийн тогтолцоо, төрийн бодлогын өөрчлөлтөд нөлөөлөх нөлөөллийг судалдаг ч түүний учир шалтгааны загварыг гаргаж өгдөггүй; Харин

¹⁷ Tarrow, Sidney G. 1994. *Power in Movement: Social Movements, Collective Action and Politics*. New York: Oxford University Press.

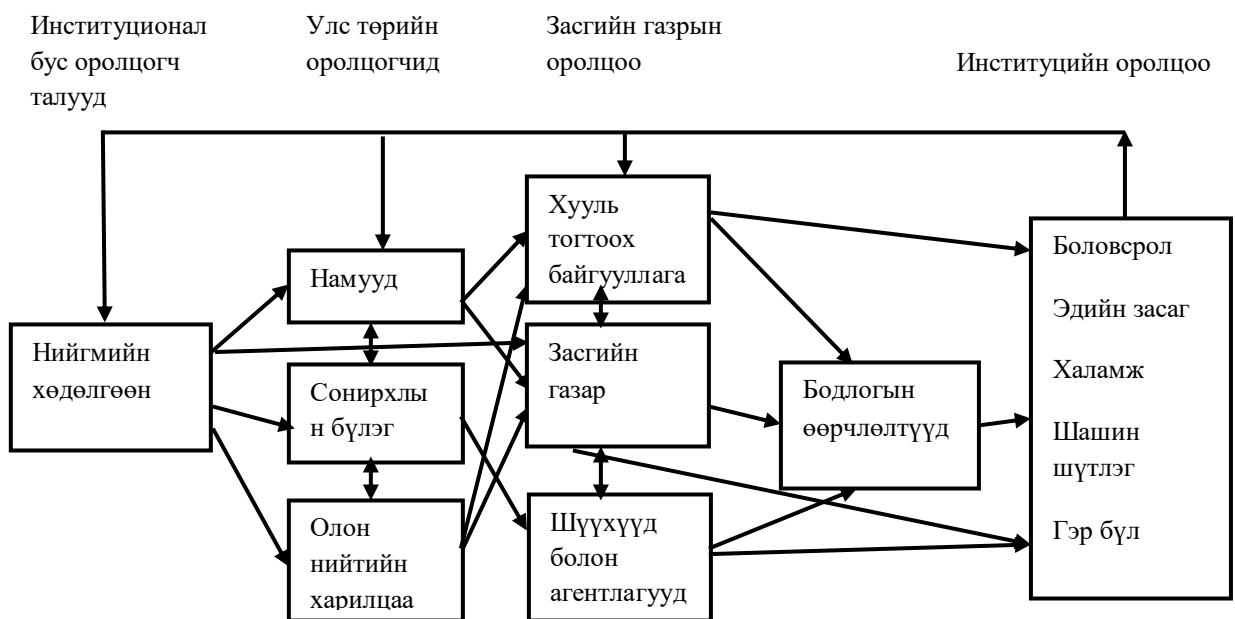
¹⁸ Snow, D.A., & Benford, R.D. (1988). Ideology, frame resonance, and participant mobilization. In B. Klandermans, H. Kriesi, & S. Tarrow (Eds.), *International social movement research*. Vol. 1, CT: JAI Press.

¹⁹ Form, William. 1985. *Divided We Stand: Working Class Stratification in America*. Urbana: University of Illinois Press.

боломжит өөрчлөлт хийхэд хөдөлгөөнд оролцогч талууд, гол байгууллагуудыг тодорхойлох схем юм.

Тухайн хөдөлгөөний хувьд, уламжлалт институт болон бусад гурван салбар нь гадаад зохион байгуулалтын орчин бөгөөд хөдөлгөөний харилцан үйлчлэлийн явцад түүний зорилго, үнэт зүйлсийг ахиулж байдаг. Бидний хандлага бол нийгмийн хөдөлгөөнөөс өмнө байсан макро эдийн засгийн бүтцийг одоо байгаа макро болон микро бүтцээр дамжуулан нийгэмд гарч буй шинэчлэлийг (тодорхойлогдох ёстой) тодорхойлж, нийгмийн хөдөлгөөний үр дүнд шинжилгээ хийж том бүлгүүдэд хариу өгөх болно (Blau, 1994: 6-р бүлэг).

Зураг 1. Нийгмийн хөдөлгөөн нь төрийн бодлогод нөлөөлөх нь

Эх сурвалж: J.Craig Jenkins and William Form. Social Movements and Social Change. Thomas Janoski, Robert R. Alford, Alexander M. Hicks, Mildred A. Schwartz. The Handbook of Political Sociology states, civil societies, and globalization. Cambridge University Press 2005. P 334

Хөдөлгөөний нийгмийн харилцан үйлчлэлийн үр дүнд асуудлыг шийдвэрлэх зохион байгуулалтын тохиромжтой аргачлалыг анхаарч үзэх, эсвэл зохистой сонголт хийхэд саад тотгор учруулдаг хязгаарлалтуудыг албадан өөрчлөхөд хүрдэг байна (Form, 1990)²⁰.

²⁰ Form, William. 1990. "Institutional analysis: An organizational approach." Pp. 257–71 in Maureen T. Hallinan, David M. Klein, and Jennifer Glass (ed.), Change in Societal Institutions New York: Plenum.

Нийгмийн хөдөлгөөний онолууд

Олон социологчид нийгмийн хөдөлгөөний талбарын язгуур үндсийг нийгмийн сөрөг хариу үйлдэл, Францын хувьсгалын аймшиг шиг, олон нийтийн бадарсан уур хилэнгээр хөдөлгөөнийг төсөөлж судалдаг. Тард (1989), Ле Бон (1977) нар энэ санааг эсэргүүцэж, тэдгээр судлаачид, онолчдод зориулж мэтгэлцэхэд ойр дөхөм эхлэх цэгийг бий болгосон ч үнэн хэрэгтээ тэдний бүтээл олон нийтийн сэтгэл судлалын нэг салаа мөчир төдий л байсан юм.²¹

Нийгмийн хөдөлгөөний эртний онолчид болох К.Маркс, Ф.Энгельс нарт юу хувь хүнийг хамтын үйл ажиллагаанд оролцоход хүргэдэг вэ гэсэн асуулт ердөө тулгардаггүй байв. Оронд нь тэд үүнийг хувь хүний сонголт гэж үзэхээсээ илүүтэй нийгмийн бүтцийн хөгжил бэлэн болсны тэмдэг гэж загварчилж байлаа. Гэвч тэд олон нийтийн үйл ажиллагааг нийгмийн бүтцээс үндэстэй гэж үзэж байсан хэдий ч Маркс, Энгельс нар олон нийтийн үйл ажиллагаанд оролцоход шаардлагатай нөөц, түүний соёлын хэмжүүр ба улс төрийн ач холбогдол зэргийг дутуу үнэлж байсан. Хүмүүс нийгмийн анги нь сөргөлдөгч талтайгаа бүрэн зөрчилдөөнд орсон үед хамтын үйл ажиллагаанд оролцдог гэж тэд үзжээ. Пролетарийн хувьд капитализм тэднийг том хэмжээний үйлдвэрүүдэд багаж хэрэгслээ эзэмших эрхгүй, хүчээр ажиллуулж байсан нь хамтаараа тэмцэх эх сурвалжуудыг бий болгосон гэсэн үг юм.²²

Эдгээр эх сурвалжууд дунд ангийн ухамсар, үйлдвэрчний эвлэл байв. Энэ нь пролетариудыг анги болгон үйлдвэрчний эвлэлүүдийг улс төрийн хэлбэртэй болгосон үйлдвэрүүд дэх нийгэмжсэн үйлдвэрлэлийн хэмнэл байсан. Энэ сэдвээр олон илүү сайн (бас илүү харанхуй) томъёолууд байдаг хэдий ч Маркс үүнийг Коммунист намын тунхагтаа хамгийн товч тодорхойгоор оруулжээ.

Сайн дурын дэмжигч нь хөрөнгөтөн байдаг аж үйлдвэрт тэмцэлдээнээс болж хөдөлмөрчдийн тусгаар болсныг тэдний хувьсгалт нэгдлээр орлуулдаг. ... Тэдний тэмцлийн жинхэнэ үр жимс нь шууд үр дүнд биш харин ажилчдын тасралтгүй тэлэх нэгдэлд оршино. (Такер, эд 1978; 481 ба 483)

Маркс айж санаа зовнидог идэвхтнүүдтэй холбоотой асуудлыг бас авч үздэг байсан: яагаад түүх бослого гаргах бодит нөхцөлийг бүрдүүлчихээд байхад босвол зохих бүлгийн гишүүд ихэвчлэн ийм алхам хийдэггүй вэ? Гишүүдийн

²¹ Sidney G. Tarrow. *Power in Movement: Social Movements and Contentious Politics*. L., 1994. Cambridge University Press. 15-16

²² Sidney G. Tarrow. *Power in Movement: Social Movements and Contentious Politics*. L., 1994. Cambridge University Press. 16

үлэмж хэсэг хамтран ажиллахгүй бол ажилчдын хөдөлгөөн амжилтанд хүрэхгүй гэдэг асуудалтай холбоотойгоор тэр “хуурамч ухамсар” гэдэг онолыг гаргаж иржээ. Үүгээрээ хэрэв ажилчид “Түүх”-ийн зааснаар үйлдэж чадаагүй бол энэ нь тэд ангийн дайсныхаа бий болгосон үл тоохын мананд халхлагдан үлдсэнийх гэсэн санаатай байлаа. Энэ онол хангалтгүй байсан бөгөөд учир нь хэн ч хэний ухамсар хуурамч, хэнийх жинхэнэ гэдгийг хэлж чадахгүй юм. Капитализмын зөрчил туйлдаа хүрч, өөртэйгээ адил бусадтай хамтран зүтгэсэн он жилүүдээс гарсан эв санааны нэгдэл ажилчдын нүдийг нээж тэдний жинхэнэ сонирхлыг харуулахад асуудал өөрөө шийдэгдэнэ гэж Маркс бодож байжээ гэж Сидни Тарроу үзжээ.

С.Тарроу 1994 онд бичсэн “Power in Movement: Social Movements and Contentious Politics” бүтээлдээ: “Капитализм хөгжихийнхээ хэрээр ажилчдын дунд янз бүрийн хэсгүүдийг үүсгэж, тэднийг капиталист ардчилалд нэгтгэх механизмыг бий болгосон. Үндсэрхэг үзэл болон үндэсний үйлдвэрлэлээ хамгаалах үзлийн үүднээс ажилчид ангийн зөрчлөөс илүүтэй хамтын ажиллагааг бий болгох нь чухал гэж үзэн капиталистуудын холбоотон болсон юм. Эдийн засгийн сонирхлыг хувьсгалт хамтын үйл ажиллагаа болгон өөрчлөх ухамсар бий болох хэрэгтэй. Гэвч энэ ухамсрыг хэн бий болгох вэ? Маркст манлайлалын талаар ч ажилчин ангийн соёлын талаар ч тодорхой үзэл баримтлал байгаагүй учир хувьсгалт хөдөлгөөний боломжоор хангахад шаардлагатай улс төрийн нөхцөл байдлыг гүйцэд тодорхойлж чадаагүй юм” гэж дүгнэжээ.

Маркс, Ленин, Грамши болон Тилли нарын онолуудад хувьсгалын гол элементийг өөр өөр байдлаар тодорхойлсон байдаг. Үүнд:

1. К.Маркс нийгмийн системийг тогтворгүй тэнцвэрийн байдалд оршин харилцан үйлчлэлцэж байдаг элементүүдээс тогтсон нийгмийн байгуулал гэж үзэж байв. Түүнчлэн нийгмийн доторх эдгээр бүлгүүдийн хоорондын зөрчилдөөнийг зогсоож, олонхийн бүлэгт эрх мэдлийг шилжүүлсэнээр нийгмийн шинэчлэлийн асуудлыг шийдвэрлэнэ гэнэ үзсэн нь жам ёсны нийгмийн давхарга, тэдгээрийн оршин тогтнол, ашиг сонирхлын зөрчлийг төдийлөн тооцоололгүйгээр нийгмийн хөдөлгөөнд анхаарлаа хандуулж байв.
2. М.И.Ленин хувьсгал хийх шаардлагатай хөдөлгөөнүүдийг бий болгон, жижиг хэмжээний ашиг сонирхлын тэмцэл бус, боловсон хүчнээс бүрдсэн тодорхой механизм бүхий үйл ажиллагаа явуулахад илүү анхаарсан.

3. А.Грамши намын бүлгийн гол зорилго сонирхлыг хангахад түлхүү анхаарч, ажилчны бүлгүүд өөрсдийн хувийн ашиг сонирхолдоо анхаарч болзошгүйг сайтар тооцоолоогүй.
4. Чарльз Тилли илүү өргөн цар хүрээтэйгээр улс төрийн нөхцөл байдалд анхаарч байсан.

Үүний дараагаар буюу 1970-аад оноос нийгмийн шинжлэх ухааны эрдэмтэд эдийн засагчдын тусламжтайгаар эдгээр асуудлуудыг илүү гүнзгийрүүлэн судалж эхэлсэн байдаг. Өрнөдийн шинжлэх ухаанд Марксизмын эсрэг, нийгмийн хөдөлгөөн үүсэх, өрнөх нөхцлийг тайлбарладаг хоёр гол онол байдаг. Эдгээр нь харьцангуй ядуурлын онол (Relative deprivation theory) ба нөөцийн дайчилгааны онол (Resource mobilization theory) юм.

Харьцангуй ядуурлын онол: Энэ онолыг үндэслэгчид Р.Мертон ба Тед Гарр (Ted Robert Gurr) нар үзэхдээ: ядуурал ба шударга бус байдал нь нийтлэг үзэгдэл болсоноор нийгмийн хөдөлгөөнд хүргэдэг гэж үздэг. Улс төр судлаачид, социологичдын үзсэнээр "харьцангуй ядуурал" (ялангуяа цаг хугацааны хувьд харьцангуй ядуу) нь нийгмийн хөдөлгөөн, зөрчилдөөн үүсгэж болзошгүй шалтгаан болж, улс төрийн хүчирхийлэл, терроризм, иргэний дайн, бусад тохиолдлууд гэмт хэрэг зэрэг нийгмийн зөрчлийн уг сурвалж болдог²³ ажээ. Энэ онолоор бол хүмүүс нийгмээс авах эрхтэй гэж бодож байсан үнэт зүйлс болон хуваарилалтын хүлээлт нь горьдлого болон хувирч, нийгмийн шударга ёсны зарчмууд алдагдах, баялагийн хуваарилалтаас үүссэн эрх баригч анги ба иргэдийн хооронд эвлэршгүй зөрчил байдаг дээр үндэслэн хөдөлгөөнийг тайлбарладаг. Олон түмэн өөрсдийн амьдралын түвшинг зарим дээд бүлэгтэй эсвэл урьдынхаа байдалтай харьцуулснаар өдөөгдөн харьцангуй гачигдал, ядуурлын онолын үндэслэл гарч ирдэг(Ted Robert Gurr: 1970).

Харьцангуй ядуурлын онол нь нийгмийн хөдөлгөөний хөгжлийг урьдчилан тодорхойлсон гурван нөхцөл дээр авч үздэг:

- Эхний нөхцөл нь нийгэм, эдийн засгийн аюул сүйрлээр тодорхойлогдох бөгөөд тухайлбал, татварын хэмжээ нь амьдралын үнэмлэхүй түвшинг гэнэт бууруулсныг үзүүлж байдаг. Ихэнх тохиолдолд хүмүүс ямар хууль, дүрэм журам амьдралын чанарыг нь бууруулсаныг сүйрэл нэгэнт ирсэн хойно л сая ойлгож мэдэрдэг байна.

²³ Ted Robert Gurr, *Why Men Rebel*, Princeton University Press, 1970; revised edition Paradigm Publishers, 2010

- Хоёр дахь нөхцөл нь хэрэгцээ ба амьдралын бодит стандарт нь хоёулаа өсч байгаа боловч, амьдралын чанар нь нэгэнт буурч эхэлсний дараа хэрэгцээ өсөх нь үргэлжилсээр байгаа үед хүмүүс хууль бус ядуурлыг урьдаас мэдэрдэг.
- Гурав дахь нөхцөлд хэрэгцээ нь амьдралын стандартаас хурдан өсч байгаа учраас эргээд бодит байдал, хэрэгцээ хоёрын хооронд зөрчилдөөн бий болж байдаг.

Харьцангуй ядуурлын онол нь бодит нөхцөл байдал сайжрах юмуу эсвэл өмнөхөөс бага зэрэг ч гэсэн дээшилсэн байх тэр үед нийгмийн хөдөлгөөнүүд бий болдог тухай тайлбар өгдгөөрөө давуу талтай юм. Гэвч энэ онолын талаар хоёр гол шүүмжлэл байдаг:

1. Энэ онол нь хэн илүү гачигдаж байгаа болон ядуурал нь туйлын уу, харьцангуй юу тэдгээр нь нийгмийн хөдөлгөөнд оролцоходоо аль нь илүү нөлөөлсөн зэргийг баталдаггүй. Нийгмийн хөдөлгөөнд оролцогчид нь тухайн өөрсдийн анги давхраанд хүндлэгддэг шилдэг хүмүүс нь байдаг. Мөн олон нөхцөл байдалд хувь хүмүүс нь өөрийнхөө харьяалагддаггүй бүлгийн төлөө нийгмийн хөдөлгөөнд оролцож, удирддаг. Гэвч харьцангуй ядуурлын онолоор бол зөвхөн гачигдаж дутагдсан ядуу хүмүүс л нэгдэх ёстой гэдгийг хэлээд байгаа болохоос үзэл санаагаар нэгдэж нийлэх гэдгийг орхигдуулсанд уг онолын дутагдалтай тал нь оршино.
2. Энэ онол нь чухам ямар харьцангуй гачигдал, ядуурал нь нийгмийн хөдөлгөөн тархах бодит үндэс болсоныг зааж өгч чаддаггүй. Яагаад зарим харьцангуй гачигдал, ядуурал нь нийгмийн хөдөлгөөнийг үүсгээд, зарим нь чаддаггүй юм бэ? гэдгийг тодорхой тайлбарлах хэрэгтэй гэдгийг шүүмжлэгчид цохон тэмдэглэсэн байна. Зарим нэг судалгаагаар харьцангуй гачигдал, ядуурал нь өөрөө нийгмийн хөдөлгөөн гарахад төдийлөн үүрэг гүйцэтгэдэггүй болохыг харуулсан байдаг.

Харьцангуй гачигдал, ядуурлын онол нь хамтын зан үйл үүсэх тухай Смелзерийн үзэл баримтлалтай ямагт холбоотой яригддаг.

Нөөцийн дайчилгааны онол: Энэ онолоор бол нийгмийн хөдөлгөөн нь зохион байгуулалттай бүлгүүд ховордсон нөөц баялгийн төлөө хоорондоо тэмцэлдэж байгаа үед үүсдэг. Уг нөөц гэдэгт нь үнэнч үзэл нэгтнүүд, мөнгө, хөдөлгөөнд туслалцаа үзүүлэх чадвартай байгууллага зэрэг нь багтана. Аливаа хөдөлгөөний хувьд зохион байгуулалт бол амин чухал учир зохион байгуулалттай бүлгүүд нь хөдөлгөөний үндсэн нөөц нь болж байдаг. Судлаач Обершаллын

үзлээр: Хэрвээ зохион байгуулалт нь тархай бутархай ганцаардмал хүмүүсээс бүрдвэл хурдан дайчлагаа хийж чадахгүй. Иймд нэгдсэн сайтар зохион байгуулагдсан хамтарч үйл ажиллагаа явуулах чадвартай тэмцэлд дасан зохицсон хүмүүс үнэт нөөц нь болж чадна гэсэн байна. Мөн судлаач Кропусын үзлээр: Хөдөлгөөнд ахин нэгдэх нөхцөлд тухайн гишүүдийнх нь үнэнч байдал чухал нөлөө үзүүлдэг. Энэхүү хүчин зүйл нь нөөцийг улам ч үнэ цэнэтэй болгодог ажээ.²⁴

Нөөц дайчилгааны онолыг хоёр лагерьт хувааж болно:

1. Америкийн социологичид болох Жон Д.МкКарти ба Майер Залд (John D. McCarthy and Mayer Zald)²⁵ нар энэхүү сонгодог эдийн засгийн (бизнес эрхлэгч) онолын хувилбарын зохиогчид төдийгүй гол өмгөөлөгчид юм.
2. Чарльз Тилли ба Донг Мак Адам (Charles Tilly, Doug McAdam) нарын улс төрийн процессийн онол гэж нэрлэгддэг нөөцийн дайчилгааны улс төрийн хувилбарын гол дэмжигчид юм.

Нөөцийн дайчилгааны бизнесийн загвар нь байгууллагын онол болон эдийн засгийн хүчин зүйлсийн үр дүнд бий болсон хамтын үйл ажиллагааг тайлбарладаг. Эндээс үүссэн гомдол нь нийгмийн хөдөлгөөнийг бий болгоход хангалттай бус гэж үзэж маргадаг шүүмжлэгчид бий. Тэд үүний оронд нөөцийн хүртээмж, хяналтыг хянах нь чухал хүчин зүйл. Эрэлт ба нийлүүлэлтийн хэрэгцээний хуулиуд нөөцийн урсгалыг тайлбарлаж, хувь хүний үйлдэл (эсвэл тэдгээрийн дутагдал) нь рационал сонголтын онолоор тодорхойлогддог бөгөөд нөөцийг дайчилж хөдөлгөөн үүсэх боломжгүй гэж үздэг.

Улс төрийн загвар нь эдийн засгийн хүчин зүйлсийн оронд улс төрийн тэмцэл дээр төвлөрдөг. 1980-аад онд нийгмийн байгуулалт, нийгмийн шинэ хөдөлгөөн зэрэг нийгмийн хөдөлгөөнүүдийн бусад онолууд нь нөөцийг дайчлах тогтолцоог бий болгосон. Эдвардс, Маккарти (Edwards and McCarthy) нар нийгмийн хөдөлгөөнд оролцох таван төрлийн нөөцийг олж тогтоосон:²⁶

1. Ёс суртахуун: Эв нэгдэлтэй холбоотой дэмжлэг, хууль ёсны байдал, симпатик дэмжлэг зэрэг нийгмийн хөдөлгөөний зохион байгуулалтын нөөц боломжууд. Эдгээр эх сурвалжууд нь бусад эх үүсвэрээс харьцангуй хүртээмжтэй байж, нөөц боломжийг хялбархан татдаг.

²⁴ Д.Оюунцэцэг. Олон нийтийн санал бодлын социологи. УБ., 2000. Тал 147

²⁵ John D. McCarthy; Mayer N. Zald. Resource Mobilization and Social Movements: A Partial Theory. The American Journal of Sociology. Vol 82. No. 6 (May. 1977). 1212-1241. StaNc URL:

²⁶ Edwards and McCarthy (2004). The Blackwell Companion to Social Movements. Massachusetts: Blackwell Publishing. pp. 116–152.

2. Соёл: Нийтлэг байж болохуйц өргөн тархсан мэдлэг нь жишээлбэл, жагсаал цуглаан зохион байгуулах, эсвэл интернет, “Social ертөнц-өөр аялах зэрэг тодорхой үүрэг даалгавруудыг биелүүлэх талаар хэрхэн тодорхойлсон бэ гэдгээс хамаарна.
3. Нийгмийн зохион байгуулалт: Мессежийг тараахтай холбоотой нөөцүүд. Тэдгээр нь хөдөлгөөнийг тархаан, дэлгэрүүлэх зорилгоор бүтээгдсэн нийгмийн байгууллагууд юм. Жишээ нь, сурталчилгааны хуудас тараах, олон нийтийн хурал цуглаан зохион байгуулах, сайн дурын ажилтан авах.
4. Материал: Санхүү, биет капитал, ажлын өрөө, мөнгө, тоног төхөөрөмж, хангамж зэрэг орно.
5. Хүний: Тодорхой салбарт хөдөлмөр, туршлага, ур чадвар, туршлага зэрэг нөөц. Бусад (ёс суртахуун, соёл, нийгэм-зохион байгуулалт) -аас илт бодитой, тоо хэмжээг нь тодорхойлоход хялбар байдаг.

Нөөцийн дайчилгааны онол нь эв санааны нэгдлийн онолтой хамтдаа яригддаг. Учир нь нийгмийн хөдөлгөөнийг зохион байгуулагдсан бүлгүүд л үүсгэдэг болохоос ганцаараа бухимдсан хувь хүмүүс үүсгэж чадахгүй. Нөөцийн дайчилгааны онолын дутагдалтай тал нь уур хилэн бухимдлын ач холбогдлыг дорд үзэж нийгмийн хөдөлгөөнийг оньс болдог гэдгийг орхигдуулсанд оршино.

Нөөцийн дайчилгааны онолын нэг онцлог бол нийгмийн хөдөлгөөнийг удирдаж байгаа хүмүүсийн тухай асуудал юм. Хөдөлгөөний удирдагчгүйгээр ямар ч нөөцийг дайчлах боломжгүй. Удирдагчид өөрсдийн тодорхой үзэл санааг үг яриа, илтгэл зэргээр ойлгуулж үйлдлийнхээ алсын бодлогыг төлөвлөж байдаг. Нийгмийн хөдөлгөөнд ихэвчлэн ганц удирдагчийн талаар ярьдаг ч хэд хэдэн удирдагч байж болдгийг баримт харуулдаг. Энэ нь шаталсан хэлбэртэйгээр байж ч болдог. Зарим үед эсрэг тэсрэг ашиг сонирхол бүхий хэд хэдэн бүлгүүд нэг үзэл санаа нэгдмэл зорилго дор нэгддэг. Тэд зорилгодоо хүрмэгц тэдний хоорондын харилцааны угт байсан зөрчил нь дахин илэрдэг. (Засгийн эрх мэдлийн ч зөрчил байж болно)

Тухайн хөдөлгөөний хөгжлийн үйл явцад олон хэв маяг бүхий удирдагчид шаардагдана. Хэрэв нийгмийн хөдөлгөөний хөгжилд дөрвөн үеийг онцолж үзвэл тэдгээрт тохирох шаардагдах удирдагчийн хэв маягуудыг дараах байдлаар тодорхойлж болох юм. Үүнд:

- Үйлдэлд өдөөн хатгадаг сурталчлагч хүн.

- Бүх нийтийг хамарсан түгшүүр ажиглагдах үед, хүмүүст үзэл санааны дэмжлэг үзүүлэх, хүмүүсийн дунд санаачпагын эрч хүчийг өдөөж чадах ховсдогч хүн.
- Албан ёсны нэгдмэл зохион байгуулалт үүссэн үед тухайн гишүүдэд шаардлага тавьж, хөдөлмөрийн хуваарийг хянаж, тухайн хөдөлгөөний үйл ажиллагааг хангах болон бусад үүргүүдийг гүйцэтгэдэг хүн.
- Институтжих үйп явц: Энэ үед хөдөлгөөн нь илүү бюрократ шинжийг олж авч, түүнийг нь улс төрийн зүтгэлтэн удирдан явуулна. Ийм удирдагч нь хөдөлгөөнийг бэхжүүлэх тавьсан зорилгуудаа гүйцэлдүүлэхэд нөлөөлж байдаг. Дээр дурьдсан удирдагчийн мөн чанарууд заримдаа нэг хүнд цогцолсон нь ч байдаг.²⁷

Н.Смелзер хүмүүсийн хамтын сайн дурын үйлдлүүд нь иргэний хөдөлгөөний үндэс болдог талаарх зургаан нөхцлийг онцлон дурдсан.²⁸

- 1) 10. Хамтын зан төлөвт хүргэдэг бүтэцлэг хүчин зүйлс: Нийгмийн бүтэц нь иргэний хөдөлгөөний янз бүрийн хэв маяг үүсэх нөхцлийг дэмжигч хүчин зүйлс болох бөгөөд эсвэл түүнд саад болоход нөлөөлж буй нийгмийн ерөнхий хүчин зүйлс үүнд хамаардаг. Смелзерийн үзсэнээр АНУ-ын нийгэм улс төрийн тогтолцоо нь нийгмийн янз бүрийн бүлэг хүрээнүүдийн харилцаа, иргэний нийгмийн сонирхлоо илэрхийлэх үйл ажиллагаанд төрийн нарийн зохицуулалт байхгүйн улмаас нийгмийн зарим бүлэг, тэдгээрийн үйл ажиллагааны төрийн тодорхой зорилго чиглэлд дайчлахгүй чөлөөтэй орхисон байдаг. Иймэрхүү нөхцөл байдал нь олон нийтийн хөдөлгөөн үүсэхэд илүү тааламжтай нөхцлийг үүсгэдэг ч заримдаа тэдгээрийг үүсгэхгүй байх үндэс болдог. Ихэнх тохиолдолд тэдгээр нийгмийн бүлгүүд асуудлыг өөрсдөө зохицуулах боломжтой байдаг.
- 2) Нийгмийн бүтцийн хурцадмал байдал: Марксын нэр томъёогоор зөрчил нь нийгэм дэх зөрчилт ашиг сонирхлын улмаас үүсдэг. Тодорхойгүй байдал, түгшүүр, хоёрдмол байдал болон зорилгын шууд мөргөлдөөн зэрэг нь ийм хурцадмал байдлын илэрхийлэл болно. Бүтцийн хурцадмал байдал нь нэлээд ерөнхий, эсвэл тухайн тодорхой нөхцөлд хамаарах өвөрмөц шинж чанартай байж болно. Тухайлбал, угсаатны бүлгүүдийн байнгын тэгш бус байдал нь ерөнхий хурцадмал байдлыг үүсгэдэг. Энэ нь жишээлбэл цагаан арьстнуудын

²⁷ Д.Оюунцэцэг. Олон нийтийн санал бодлын социологи. УБ., 2000. Тал 148-149

²⁸ Н.Смелзер. Социологи. УБ., 2001. ФСЭХ. Тал 555

хороололд хар арьстнууд суурьшиж эхлэх үед тодорхой зөрчил болон гарч ирдэг.

- 3) Тодорхой итгэл үнэмшил, үнэт зүйлсийн нэгдэл: Олон нийтийн хөдөлгөөнүүд нь ямар нэгэн аюул занал бүдэг бадаг мэдрэгдэх үеэс тэрхүү заналхийлэлд хариу үйлдэл үзүүлэх хэлбэрээр үүсдэг зүйл биш юм. Хөдөлгөөн нь илэрсэн тодорхой асуудалд дургүйцэх хандлагаар үүссэн бөөгнөрөл болон түүний шийдвэрлэх үйлдлийн тодорхой дүр зургийг бий болгогч ямар нэгэн үзэл суртлын нөлөөн дор үүсдэг. Тухайлбал, олон түмний хөдөлгөөн нь оршин буй шударга бус байдлын шалтгаан, түүнээс салах улс төрийн аргуудыг хайсан үзэл санаан дээр үндэслэсэн байдаг.
- 4) Идэвхжүүлэгч хүчин зүйл: Энэ нь хөдөлгөөнд оролцогчдын үйлдлийг эхлүүлж, асаагч механизм болдог үйл явдал бөгөөд ихэвчлэн гэнэтийн явдлууд байдаг. Тухайлбал, 1955 онд Алабама мужийн Монгомери хотод Роза Парксын автобуснууд хар арьстнуудад зориулсан хэсэгт орохоос татгалзсан явдал нь Америкийн иргэний эрхийн төлөөх хөдөлгөөн эхлэх түлхэц болсон байна.
- 5) Зохион байгуулалттай бүлгүүд: Дээрх дөрвөн хүчин зүйлсийн хослолуудыг Смелзер гудамжны үймээн самуун буюу хүчирхийлэл дүрсхийх үндсэн үр дагавар мөн гэж нотолсон. Хэрэв ийм явдал болсон хэдий ч тэдний үйлдлийг дайчлахад бэлхэн зохион байгуулалттай бүлгүүд байхгүй бол, ямар нэгэн хөдөлгөөн үүсэхэд хүргэдэггүй байна. нийгмийн болон иргэний хөдөлгөөн үүсэхэд удирдагчтай байх, гишүүдийн хооронд байнгын харилцах хэрэгсэл, мөн материал, санхүүгийн нөөц байх шаардлагатай байдаг.
- 6) Нийгмийн хяналтын үйл явц: Нийгэмд хяналт тавих гэсэн эрх баригч болон сөрөг хүчнийхэн хурцадмал байдалд хутгалдан оролцож хөдөлгөөн үүсэх, хурцах, идэвхжих нөхцөл болдог. Нөгөө талаар нийгмийн хяналтын үйл явц нь зөрчлийг бууруулж, асуудлыг шийдвэрлэх арга зам бөгөөд энэ нь ихэнхдээ цагдаа болон зэвсэгт хүчний үйлдэлтэй холбогддог.

Смелзерийн үзсэнээр хүчний институтуудын дотоод хагарлын хэмжээ нь хувьсгалт хөдөлгөөн болон оршин буй засгийн сөргөлдөөнийг төгсгөхөд шийдвэрлэгч хүчин зүйл нь болдог ажээ. Түүний загвар нь социал хөдөлгөөн болон хамтын үйлдэл бүрэлдэх үе шатны дарааллыг шинжлэхэд ашигтай байж болно. Түүний үзлээр тухайн гинжин холбооны цагираг бүр нь ерөнхий үр дүнд «жин нэмэх» мэт болгодог бөгөөд дараагийн алхмыг хэрэгжүүлэх нөхцөл болдог байна.

Гэхдээ түүний онолд шүүмжлэх зүйл бий. Хэд хэдэн шалтгаанаар Смелзерийн онолыг шүүмжилжээ. Гол асуудал нь түүнийг бодит амьдралын нөхцөлд хэрэглэхтэй холбогджээ. Шүүмжлэгчдийн үзлээр бол Смелзерийн ялгасан зургаан үе шат нь хамтын зан төлөвийн зарим тохиолдолд тохирохгүй байна. Тухайлбал, Стэнли Мильграм бүтэцлэг зан төлөвийн ямар маяг нь Уоттст бүрэлдсэн нөхцөл байдалд хүргэсэн, мөн ямар хүчин зүйл бослогод хүргэсэн тухай судлаачид элдэв таамаглал дэвшүүлжээ. Баривчллага юу?, Жирэмсэн эмэгтэйн тухай цуу үг үү? Хамтын зан төлөвийн олонхи тохиолдол маш нарийн төвөгтэй учир Смелзерийн онолын зөв бурууг батлах нь бэрхтэй юм. Энэ нь түүний үндсэн дээр таамаглал дэвшүүлэх бололцоог хязгаарлаж байна²⁹ гэжээ.

Гидденс “Заримдаа социал хөдөлгөөн нь илт сөргөлдөөний утгаар ойлгогдох ямар нэгэн «идэвхжүүлэгч» явдалгүйгээр бэхждэг. Үүний эсрэгээр цуврал өдөөсөн үйлдлүүд нь нөхцөл байдлыг өөрчлөхөд хөдөлгөөнийг зохион байгуулах шаардлагад хүргэж, түүнийг төрүүлдэг. Жишээ нь урьд нь ийм асуудал байгаагүй ч эмэгтэйчүүдийн хөдөлгөөн хүйсийн дарамтыг арилгах, тэгш байдалд хүрэх талаар их амжилтанд хүрч байна. Смелзерийн онол нь социал хөдөлгөөний нөхцөл байдалд өгөх «хариу үйлдэл» хэмээн тайлбарлаж эдгээр хөдөлгөөний гишүүд тодорхой өөрчлөлт хийхийн төлөө гэнэт зохион байгуулагдах боломж байдгийг үл анзаарсан байдаг”³⁰ гэжээ.

Энэ талаар Смелзерийн үзэл санаа Ален Турены хандлагаас ялгаатай байдаг. А.Турен орчин үеийн нийгмүүдэд зорилгодоо хүрэх активизм буюу идэвхт байдлыг олгож буй ихээхэн ач холбогдлыг нийгмийн хөдөлгөөн тусгаж байдаг гэж онцлон тэмдэглэсэн байдаг.³¹ Тэр орчин үеийн нийгмүүдэд түүхэн гэгдэх шинж нийтлэг байдаг бөгөөд өөрөөр хэлбэл бидний оршихуйн социал нөхцлийг өөрчлөхийн тулд хэрэглэдэг социал үйл явцын мэдлэг болох ертөнцийг үзэх үзэл байдаг гэж тэр үзсэн. Тухайлбал, сургууль дээрх тэгш бус байдлын шалтгаан, тархалтыг ойлгосон нь АНУ-д иргэний эрхийн төлөөх хөдөлгөөн өсөх нэг хүчин зүйл болсон. Турен нийгмийн хөдөлгөөний үндэс, нөхцөл төдийгүй мөн тэдгээрийн хүрэхийг уриалсан зорилгыг ч сонирхон үзсэн байдаг. Нийгмийн хөдөлгөөн нь нийгмийн тэгш бус ба шударга бус байдалд хариулагч замбараагүй үйлдэл биш, харин тухайн шударга бус байдлыг даван туулах боломж олгож буй стратегийн дагуу хөгждөг.

²⁹ Milgram, S. A Toctli, H. Collective behavior: Crowds and social movements. In G.Lindzcy & E.Aronson (Eds), The handbook of social psychology (Vol. 4) (2nd ed). Boston: Addisson-Wesley, 1969.

³⁰ А.Гидденс. Социологи. УБ., 2006. НШУС. Социологийн танхим. Тал 527

³¹ Tourain Alain. The voice and the Eye: An analysis of Social Movements. Cambridge, 1981.

Нийгмийн хөдөлгөөнийг янз бүрийн холбоодын хоорондох салангид хэлбэрүүд гэж ойлгож болохгүй гэж Турен үзсэн. Тэдгээрийн хөгжил нь бусад бүлгүүд голчлон албан ёсны байгууллагууд, заримдаа өрсөлдөгч хөдөлгөөнтэй зарчмын антагонизмын байдалд явагддаг. Хөдөлгөөн бүрт тэмцэж буй ашиг сонирхол, зорилго, мөн үгүйсгэж буй үзэл санаа, үзэл бодол байдаг. Нийгмийн хөдөлгөөний одоо байгаа онолууд (Смелзер ч бас) хөдөлгөөний зорилгод нөлөөлөгч эсрэг үзэл бодолтнуудтай хэрхэн тэмцдэг, түүнчлэн хөдөлгөөн өөрөө болон өрсөлдөгчдийнхөө үзэл бодол, үйлдлийг хэрхэн өөрчилдгийг зохих ёсоор анхаараагүй гэж Турен үзжээ. Жишээлбэл, эмэгтэйчүүдийн хөдөлгөөний зорилго болон төгс эрхэмлэл нь эрчүүдийн удирдсан институтийн шууд сөрөг хүчин болох гэж бүрэлдээд мөн эдгээр институтуудыг хувирган өөрчлөхөд оршиж байсан. Хөдөлгөөн амжилт, болон ялагдлаас хамаарч зорилго нь өөрөө өөрчлөгдөж байлаа. Эмэгтэйчүүдийн хөдөлгөөний зорилго нь эхний ээлжинд эрэгтэйчүүдийн үзэл бодолд нөлөөлсөн. Дараа нь ертөнцийг үзэх үзлийн өөрчлөлт нь эмэгтэйчүүдийн хөдөлгөөнийг өөрийг нь дахин баримжаа авахад хүргэсэн ба одоо ч энэ үйл явц үргэлжилж байна.

Турен социал хөдөлгөөнийг үйлдлийн талбай гэж нэрлэх дэвсгэр дээр авч үзвэл зохино гэж баталдаг. Энэхүү нэр томъёо нь социал хөдөлгөөн, түүний эсрэг хүч буюу нөлөөллийн хоорондын холбоог илэрхийлнэ. Үйлдлийн тодорхой талбайтай холбогдсон харилцан «гэрээ хэлэлцээр»-ийн үйл явц нь нөхцөл байдлыг өөрчлөх юмуу талуудын байр суурь нийлэхэд хүргэж болно. Аль ч тохиолдолд хөдөлгөөн эсвэл оршин байхаа болино, эсвэл байнга ажиллагч байгууллага болон хувирч институтчилэгдэнэ. Жишээлбэл, Үйлдвэрчний эвлэл гэхэд ажил хаях эрхээ тэмцэн олсны дараагаар албан ёсны байгууллага болон хувирч, ажилчдын хувьд ч эздийн хувьд ч хүлээн авч болохуйц хэлэлцээрийн хэлбэрүүдийг боловсруулсан билээ. Ийм маягаар зөвшилцөл нь өмнө оршин байсан сөргөлдөөн, харилцан хүчирхийллийг халсан юм. Хэрэв зөрчлийн эх булаг хадгалагдан үлдвэл (ажилтан болон ажил олгогчдын харилцааных шиг) шинэ хөдөлгөөн үүсэхийг хүлээж болно.³²

Нийгмийн хөдөлгөөн ба нийгмийн өөрчлөлт

"Мэйер болон Тарроу нар нийгмийн хөдөлгөөнүүдийн талаарх ойлголтыг "Хүмүүсийн нийтлэг зорилго, эв санааны нэгдмэл байдал нь элит, өрсөлдөгчид, эрх мэдэлтнүүдтэй байнгын харилцаагаар хамтран ажиллахад тулгарч буй

³² А.Гидденс. Социологи. УБ., 2006. НШУС. Социологийн танхим. Тал 527-528

бэрхшээлүүдийн хамтын хүч сорилт юм”³³ гэж тодорхойлжээ (Meyer and Tarrow’s 1998: 4). Энэ тодорхойлолт дээр хоёр онцлог шинж тэмдэг байдаг.³⁴

- 1) Нийгмийн хөдөлгөөнүүд нь "хамтын сорилт" (жишээ нь, зохион байгуулалтын зохицуулалтыг өөрчилж, уламжлалт хамтарсан арга хэмжээ авах замаар зохион байгуулах оролдлогуудыг оруулдаг). Эдгээр өөрчлөлтүүд нь судалгааны гол чиг хандлага болсон нийтийн нийгмийн бодлогод төвлөрч, нийгмийн институцийн бүтэц, нийгмийн ашиг тусын хуваарилалт, нийгмийн эрх, үүрэг хариуцлагын ухагдахууныг өргөн хүрээнд өөрчлөх зорилготой юм. Зарим хөдөлгөөн нь албан ёсны хөдөлгөөнтэй байгууллага (SMO) -ийг үүсгэдэг боловч ихэнх нь олон улсын хэмжээнд (Куртис ба Зуререр, 1973) олон нийтийн дунд нийтлэг зорилго, зорилт, үзэл суртал бүхий интерполят сүлжээгээр хоорондоо холбоотой жижиг бүлгүүдтэй ажилладаг (Diani, 1995; Gerlach Hine, 1970). Мөргөлдөөн болон уламжлалт тактикийн аргыг хэрэглэснээр нийгмийн хөдөлгөөнүүд нь зорилтот бүлгүүдийн нүдэн дэх тодорхойгүй байдлыг бий болгож, улмаар тэдгээрийн үйл ажиллагааг өөрчлөхөд түлхэц үзүүлдэг.
- 2) Нийгмийн хөдөлгөөнүүдийн хоёр дахь шинж чанар нь тэдгээрийн уламжлалт улс төрийн шинж чанар юм. Хөдөлгөөний зорилго нь ихэвчлэн эрх мэдэл ба эрх мэдлийн хуваарилалтыг өөрчлөх явдал бөгөөд түүний үр нөлөө бусад улс төрийн оролцогч талууд, ялангуяа улс төрийн холбоотнууд, өрсөлдөгчид, эрх мэдэлтнүүдтэй байнгын харилцан үйлчлэлээс хамааралтай байдаг.

Нийгмийн хөдөлгөөнийг улс төрийн социологийн цөм хэсэгт авчирснаар нийгмийн өөрчлөлтийг бий болгодог үйл явцын талаархи илүү сайн ойлголтыг бий болгож өгдөг.³⁵ Бид ардчилсан засаглалын хувьд нийгмийн хөдөлгөөн нь нийгмийн өөрчлөлтөд чухал түлхэц болдог хэмээн хэлэлцдэг. Үүнийг хүлээн зөвшөөрснөөр нийгмийн өөрчлөлтийн одоо оршин байгаа онолын гол асуудлуудыг залруулдаг. 1960-аад оны эхэн үеэс стандарт нийгмийн өөрчлөлтийн онолууд (жишээ нь: функционалист, хувьсал, зөрчилдөөн болон тархалтын онолууд) нийгмийн болон улс төрийн өөрчлөлтийн талаар ерөнхий ойлголтыг өгч

³³ David S. Meyer, Sidney Tarrow. *The Social Movement Society: Contentions Politics for a New Century*. Oxford 1998. Rowman & Littlefield Publishers, INC.

³⁴ Thomas Janoski, Robert R. Alford, Alexander M. Hicks, Mildred A. Schwartz. *The Handbook of Political Sociology states, civil societies, and globalization*. Cambridge University Press 2005. P 332.

³⁵ Ц.Батболд. Улс төрийн социологийн онолын үндэс. УБ., 2018. Арвай принтинг ХХК

чадахгүй байсан. Даниел Чирот ба Чарльз Тилли нарын судлаачид ерөнхий онол боломжгүй бөгөөд түүний илүү сайн хандлага нь хязгаарлагдмал орчинд ажиллаж буй тодорхой бүтэц, зохион байгуулалтын механизмын талаарх болзошгүй маргааныг бий болгодог гэж үздэг.³⁶

Ардчилсан засаглалын хувьд нийгмийн хөдөлгөөн нь нийгмийн өөрчлөлтөд чухал түлхэц болдог. Үүнийг хүлээн зөвшөөрснөөр нийгмийн өөрчлөлтийн одоо байгаа онолын гол асуудлуудыг засч залруулахад нөлөөтэй. Өөрчлөлтийн онол нь онолын хувьд хамгийн сайн хөгжиж болох арга зам, түүхэн онцлогоос хамааралтай өөрчлөлтүүдийг харуулдаг тайлбар юм. Ч.Тилли “Бид нийгмийн хөдөлгөөний өөрчлөлтийг ихэвчлэн нийгмийн хөдөлгөөн, тэдний холбоотнууд, өрсөлдөгчид болон эрх баригчдын хоорондох улс төрийн харилцааны тодорхой үр дүнгийн бүтээгдэхүүн гэдэгтэй санал нийлдэг. Жишээ нь, улс төрийн хувьсгал улс төрийн өрсөлдөгчид, үндсэн сүлжээ болон эдгээр харилцааг хязгаарладаг холбоонууд доторх харилцааны хувьд хэсэгчлэн илэрхийлэгддэг” гэжээ (Tilly, 1978:chapter 7).

Ардчилсан шинэчлэлийн мөчлөгт ч үүнтэй ижил үйл явц өрнөдөг (Tarrow, 1998:chapter 10).

Женкинс болон нар төр ба иргэний зөрчилдөөнүүдийн харилцан үйлчлэлийн улс төрийн өгөгдлийн зураглал зурсанаар төрийн дарангуйлал болон нүүр тулсан хүчирхийллийн хүч чадлын золиос болж буй иргэдийн улс төрийн үйл ажиллагааны талаарх индексийг санал болгосон. Тэдгээр нь улс төрийн хүчирхийлэл, хүчирхийллийн дэглэмийн өөрчлөлт, гено-улс төрийн хүчирхийллийн эхэн дэх улс төрийн хямралыг "эрт анхааруулах" дохио болж байсан. Эдгээр дарааллууд нь тодорхой оролцогч талуудын дайралт, шийдвэрээс хамаардаг (ялангуяа хөдөлгөөний удирдагчид болон улс төрийн эрх мэдэлтнүүд), мөн улс төрийн хямралд хүргэх, эсвэл хол байлгах харилцан үйлчилсэн хэв маягийг тодорхойлдог (Jenkins and Bond: 2001).

Хөдөлгөөний зорилго, стратеги нь мөн улс төрийн харилцан үйлчлэл шүүмжлэлтэй хэлбэрээр явагддаг. Гоулдстоун реформист болон хувьсгалт хөдөлгөөнүүд адилхан шударга бус байдал, нөөц, байгууллага болон соёлын эв нэгдлээс бий болдог ч зорилго нь улс төрийн эрх баригчидтай харилцах харьцаанаас хамааран өөр өөр байдаг гэж үзсэн (Goldstone: 1998). Эрх баригчид хүчтэйгээр эсэргүүцэх, хамтран ажиллах эсвэл төвийг сахисан хандлагатай байх, мөн хөдөлгөөнийг зогсоох хүчин чармайлт гаргахгүй байх үед шинэчлэлийн

³⁶ Chirot, Daniel. 1986. *Social Change in the Modern Era*. New York: Harcourt Brace Jovanovich.

хөдөлгөөн гарч ирэх магадлалтай. Төр засаг дарангуйлалыг хориглосон байр суурь баримталж, эсвэл дарангуйлал хэт сул, үр дүнгүй байгаа тохиолдолд ялангуяа улс төрийн өрсөлдөгчидтэй холбоо тогтоох замаар хувьсгалын хөдөлгөөн үүсэх магадлалтай байдаг (Goodwin, 2002).

Улс төрийн үйл явцын ийм төрлийн тайлбар нь одоо оршин байгаа сүлжээ, нөөц баялагийг хуваарилах, одоо байгаа институцийн болон үзэл суртлын бүтцийн хязгаарыг шинжлэх хэрэгцээг үгүйсгэхгүй. Үүнтэй ижил үйл явц байгууллагуудын хүн амын өөрчлөлт болон тодорхой төрлийн нийгмийн хөдөлгөөний байгууллагын оршин тогтноход дэмжлэг үзүүлэх институцийн сонгон шалгаруулах механизмуудыг хамарсан урт хугацааны хувьслын өөрчлөлтөнд ч мөн илэрдэг (Edwards and Marullo, 1995; Hannan and Freeman, 1989; Minkoff, 1995, 1998). Нийгмийн хөдөлгөөнүүд нь нийгэм дэх хувьслын чиг хандлагын эсрэг, эсвэл хамтран ажиллаж байгаа эсэх нь хамгийн чухал асуудал юм. Хөдөлгөөний нийгмийн нөхцөл байдал нь одоо байгаа институцийн хязгаар, түүнчлэн хөдөлгөөнийг өдөөж, тэдгээрийн өөрчлөлтийг үүсгэж болох зөрчилдөөнийг тодорхойлохын тулд авч үзэх ёстой. Эцэст нь нийгмийн хөдөлгөөнүүдэд агуулагдаж буй нийгмийн институциудын хоорондын зөрчилдөөн ба бүтцийн хязгаарыг ойлгох нь чухал юм. Эдгээр бүтэц нь зөвхөн зөрчилдөөн дэх сонирхолыг төдийгүй, тэдний эрх мэдэл, ашиг сонирхол, эмзэг байдал, өөрчлөлтийн эсэргүүцэх чадварыг нь тодорхойлдог интеграцчилагдсан холбоо, харилцан хамаарал зэргийг тодорхойлдог.

Жон Лофланд “Нийгмийн хөдөлгөөний тухай ихэнх судалгаа нь дотогшоо “хөдөлгөөнт төвтэй” байдаг учраас нийгмийн өргөн хүрээнд гарч буй нийгмийн өөрчлөлтийн боломжит үр нөлөөг үл тоомсорлодог”³⁷ гэжээ (Lofland, 1993:289–91). Нийгмийн хөдөлгөөний үр дүнг судлах явцад тэд өргөн хүрээтэй бүтэц зохион байгуулалтын өөрчлөлтийг бус, ихэвчлэн төрийн бодлогын нөлөөнд илүү анхаарч ирсэн байна.

Нийгмийн хөдөлгөөний үр дүн гэж юу вэ? Гамсон шинэ зүйлийг хүлээн зөвшөөрөх хэрэгтэй гэж үзсэн. Зарим судлаачид (Голдстоун 1980) биет ашгийг хүлээн зөвшөөрөх нь бүтэлгүйтлийн төрөл гэж үздэг. Гэвч, Теилор (1989) хамгийн бага түвшин дэх институт оршин тогтнох эсэх нь эцэстээ хөдөлгөөнийг хурдасгадаг болохыг харуулсан. Ихэнх судалгаа төсвийн нэмэлт зарлагын тухай хуулийг батлах (Бурнштейн, 1985; Санторо, 2002) гэх мэт нүдэнд ил харагдаж буй давуу тал дээр анхаарлаа хандуулдаг (Албриттон, 1979; Жеинэс, 2002; Женнингс,

³⁷ Lofland, John. 1993. *Social Movement Organizations*. New York: Aldine de Gruyter.

1983), гэвч тэд нийгмийн үнэт зүйлс, нөөцийн хуваарилалт (Келли болон Клеин,1980), түүний бүтэц зохион байгуулалт, соёлын өөрчлөлт (Чавез, 1997; Казэнштейн, 1998; Стаггенборг, 1998), бодлогын хэрэгжилтийн тухай асуудлыг орхигдуулсан (Андрюс, 2001) гэж үздэг. Веберийнхээр (1946:8-р бүлэг) бодит ашиг нь нэмэгдсэн статус ба нэр хүнд, соёлын өөрчлөлтүүд болон өдөр тутмын амьдралыг дахин зохион байгуулах гэсэн зүйлсийг багтаадаг гэж үзжээ. Эдгээр өөрчлөлтүүд нь нийгмийн эрх мэдлийн хуваарилалт өөрчлөлтийг тусган харуулжээ.

Нийгмийн хөдөлгөөний өөрчлөлтийг хэд хэдэн шалтгаанаар нийгмийн хөдөлгөөний “амжилт” гэж тодорхойлдог. Нэгдүгээрт, амжилтын тухай асуудал нь ихэвчлэн нийгмийн хөдөлгөөн оролцогч талуудын ашиг сонирхолд болон үр дүнтэй байсан эсэхтэй холбогддог. Үр дүнд хүрэхэд шилжих хөдөлгөөний зөрчилдөөн гардаг ч заримдаа нийгмийн хөдөлгөөнд санамсаргүй үр дүн гарч ирдэг. Мөн зорьсон үр дүн нь үнэхээр ашигтай эсэх гэсэн асуулт урган гарч ирдэг. Аменты, Янг нар гол асуудал нь хөдөлгөөнд оролцогчид нийтийн сайн сайхныг бий болгох гэж үздэг.³⁸ Нийгмийн хөдөлгөөний үр дүнгийн эдгээр хувилбаруудыг үзнэ үү. Хоёдугаарт, нийгмийн хөдөлгөөний тодорхой шууд үр дагаварын хувьд “амжилт” бол нийгмийн хөдөлгөөний нөлөө гэж дүгнэж болох юм.

Нийгмийн хөдөлгөөний өөрчлөлтөд дүн шинжилгээ хийхэд нийгмийн хөдөлгөөн ба түүний тодорхой үр дүнгийн хоорондох холбоо шаардлагатай гэдгийг харуулж байна. Мөн дүн шинжилгээ нь нийгмийн өөрчлөлт оруулах механизмийг тодорхойлдог. Дүн шинжилгээ нь нийгмийн томоохон байгууллагуудын бүтэц бүхий өргөн хүрээнд үргэлжилж буй нийгмийн өөрчлөлт, төрийн бүтэц, зонхилох улс төрийн холбоо, одоо байгаа үзэл суртал, соёлын нөөц, тухайн өөрчлөлтөд холбогдох асуудлыг агуулдаг.

Монгол дахь хөдөлгөөний асуудалд

Онолын үүднээс авч үзвэл Монголын нийгэмд гарсан 2003 оноос хойш эдүгээ хүртэл үргэлжилж буй нийгмийн идэвхжилийн хэлбэр болох иргэний нийгмийн байгууллагууд, сонирхлын болон шахалтын бүлгүүд, өөрсдийгөө хөдөлгөөн гэж нэрлэсэн янз бүрийн бүлгүүдийн зорилго, тавьж буй шаардлага, үйл ажиллагааны бүтэц хэв маяг, хамрах хүрээ, удирдагчид зэрэг нь нийгмийн хөдөлгөөн гэдэг ангилалд хамруулахад ихээхэн учир дутагдалтай байгаа юм. Онолын хувьд аливаа хөдөлгөөн нь нэг зорилгод нэгдсэн, тодорхой үйл

³⁸ Ц.Батболд. Бюрократ онолын үндэс. УБ.,2013. Тод Магнат ХХК.

ажиллагааны бүтэц хэв маягтай, өргөн хүрээг хамарсан, улс төрийн удирдагчтай байдаг ажээ.

Монголын нийгэмд гарсан 2003-2009 оны хөдөлгөөнүүдийн идэвхжлийг иргэний хөдөлгөөн гэдэг ангилалд хамааруулж үзэх нь илүү зохимжтой байж болох юм. Учир нь хөдөлгөөний идэвхжил нь нийгмийн гишүүдийн олонхийн дэмжлэгийг авч чадаагүй, хамрах хүрээ багатай, хэсэг бусаг шинжтэй төдийгүй хоорондоо зөрчилдөх хандлагатай байсан. Энэ нь хөдөлгөөнүүд нэгдмэл нэг зорилгод бүрэн төвлөрч чадаагүй, улс төрийн лидерүүд нь эрх барьж буй хоёр намд шургалсан, үлдсэн ганц лидерээ зарим бүлгүүд нь хүлээн зөвшөөрөхгүй байсан зэрэг нь түүнийг нийгмийн хөдөлгөөн болж өргөжих боломжийг үгүй хийсэн байж болох юм. Нөгөө талаар нийгмийн хөдөлгөөний нэгдмэл бүтэц зохион байгуулалт бүхий нэгдмэл удирдлага бүрдэж чадаагүй байсан нь нөлөөлжээ. Энэ утгаараа нийгмийн хөдөлгөөн гэдэг ангилалд хамрагдах боломжгүй юм.

Харин иргэний эрхийн хөдөлгөөн нь нийгмийн нэг хэсэг бүлгийн эрх ашгийг хамгаалж идэвхжсэнээр нийгмийн хөдөлгөөн болж хувирах явдал байдаг. Энэ утгаар иргэний эрхийн хөдөлгөөн хэсэг бусаг шинжтэй үүсдэг бол, оршин буй засаглалын бодлого шийдвэр, эрх баригчдын шударга бус үйлдлийг эсэргүүцсэн иргэний эмх замбараагүй эсэргүүцлийн хэлбэрүүд янз бүрийн хөдөлгөөний хэлбэрт шилждэг ажээ. Эдгээр хөдөлгөөнүүдийн тавьж буй шаардлага, эсэргүүцэж буй бодлого нь хоорондоо адилгүй, өвөрмөц шинжтэй байдаг. Энэ хувилбар нь ихэнх тохиолдолд үйлдвэржээгүй, иргэний нийгмийн хөгжил сул, нийгэм эдийн засгийн хөгжлийн түвшин бага орнуудад түгээмэл байдаг ажээ. Яг ийм хэлбэр Монголд 2003-2009 оны хөдөлгөөнүүдийн идэвхжлийн үед тохиосон бөгөөд хамрах хүрээ нь өргөжиж, нийслэл хот төдийгүй хөдөө орон нутгийн уул уурхай бүхий олон газруудад эсэргүүцлийн хөдөлгөөнүүд гарсан юм. Иргэний хөдөлгөөн нь нийгмийг бүрэн хамарч чадалгүй дарагддаг явдал түгээмэл байдаг. Энэ утгаараа иргэний хөдөлгөөн нь хамрах хүрээ багатай, хэсэг бусаг шинжтэй төдийгүй хоорондоо зөрчилдөх хандлагатай байдаг. Мөн олон лидерүүдтэй байдаг бөгөөд тэдгээр лидерүүд нь ихэнхдээ эвлэлдэн нэгдэж чаддаггүй өөр өөрийн зорилго, амбицтай байдаг ажээ. Аливаа хөдөлгөөн нэг зорилго, үнэт зүйлс дээр тулгуурлаж үйл ажиллагаа нь идэвхиждэг бөгөөд тухайн цаг үеийн хөдөлгөөн гэж нэрлэж болох нэг зорилго, үнэт зүйлс нь Оюу Толгойн гэрээтэй холбоотой нөөц баялагийн үндэсний үзэл байсан юм. Энэ утгаар нь иргэний хөдөлгөөн гэдэг ангилалд хамруулж болно.

Зарим улс төрчид, судлаачид үүнийг хөдөлгөөн гэхээс илүүтэй шахалтын бүлэг гэж үзсэн байдаг. 2003 оноос эхэлсэн хөдөлгөөний асуудлыг судалж байхад эхэн үедээ шахалтын бүлгийн хэлбэрээр үүссэн иргэний нийгмийн тэмцэл нь аажмаар нөөц баялагийн үндэсний үзэлд тулгуурласан иргэний хөдөлгөөн болж хувирсан байна. Хэрэв эхнээсээ шахалтын бүлгийн хэлбэрээр үүсээгүй бол, магадгүй нийгмийн хөдөлгөөн болж идэвхжих магадлал өндөр байсан байж болох, эсвэл огт хөдөлгөөн үүсэхгүй байж болох гэсэн хоёр хувилбар гарч ирдэг. Шахалтын бүлгийн хэлбэрээр үүссэнийг батлах логик нь хөдөлгөөний удирдагчдын урвамтгай шинж чанар харуулж байдаг. Шахалтын бүлэг гэдэг бол тодорхой нэг томоохон компаний, эсвэл сөрөг улс төрийн хүчний захиалга, санхүүжилтээр хийгддэг улс төрийн тоглоом юм.

Хэдийгээр иргэний хөдөлгөөн 2009 онд Оюу Толгойн гэрээ хийгдэж дууссаны дараа суларч идэвхгүй болсон боловч, асуудал шийдэгдээгүй улам гүнзгийрч “тартагтаа тулсан” тул, ахин хөдөлгөөн, тэр дундаа нийгмийн томоохон хөдөлгөөн үүсэж, нийгмийн өөрчлөлт явагдах нөхцөл улам бүр нэмэгдсээр байна. Энэ нь Уул уурхай, ашигт малтмалын нөөцтэй холбоотой улс орон ард түмэнд ашиггүй гэрээ хэлцлүүд, янз бүрийн хайгуулын болон ашиглалтын лицензүүд болон ээлжлэн эрх барьдаг хоёр намын засаглалын шударга бус хуваарилалтууд, нийгмийн шударга ёсыг алдагдуулсан хараат шүүхийн тогтолцоо зэрэг олон хүчин зүйлсээр улам бүр засаглалын ялзрал явагдаж байгаагаар илэрч байна. Энэ утгаараа нийгмийн хөдөлгөөний оюун санааны хүрээ аль хэдий нь бий болсон гэдэг тодорхой юм.

Дүгнэлт:

Монголд 2003-2009 оны хооронд өрнөсөн хөдөлгөөнүүдийн идэвхжлийн үеийг иргэний хөдөлгөөн гэдэг ангилалд хамруулж үзэж болно. Монголд өрнөсөн иргэний хөдөлгөөн нь анх үүсэхдээ шахалтын бүлэг хэлбэрээр үүссэн бөгөөд иргэний нийгмийн тэмцэл нь аажмаар нөөц баялагийн үндэсний үзэлд тулгуурласан иргэний хөдөлгөөн болж хувирсан байна. Хэдийгээр иргэний хөдөлгөөн 2009 онд Оюу Толгойн гэрээ хийгдэж дууссаны дараа суларч идэвхгүй болсон боловч, асуудал шийдэгдээгүй улам гүнзгийрч “тартагтаа тулсан” тул, ахин хөдөлгөөн, тэр дундаа нийгмийн томоохон хөдөлгөөн үүсэж, нийгмийн өөрчлөлт явагдах нөхцөл улам бүр нэмэгдсээр байна.

Abstract: The article main aims show that the movements were appeared in society of Mongolia from 2003 to 2009 and their rivals; they were related in theoretical factors of the social movements, in order to identify their essences. In this meaning, as

determining the theoretical approaches which were movements or interest compression groups and political actors in Mongolia? In order to explain the relation between movements and interests or compression groups, whether they were social movements which can be determine their stages of political process of social changes.

Ашигласан ном, материал:

- А.Гидденс. Социологи. УБ., 2006. НШУС. Социологийн танхим.
- Н.Смелзер. Социологи. УБ., 2001. ФСЭХ.
- Ц.Батболд. Бюрократ онолын үндэс. УБ.,2013. Тод Магнат ХХК.
- Д.Оюунцэцэг. Олон нийтийн санал бодлын социологи. УБ., 2000.
- Ц.Батболд. Улс төрийн социологийн онолын үндэс. УБ., 2018. Арвай принтинг ХХК
- Jenkins, J. Craig. 1983. "Resource mobilization theory and the study of social movements." *Annual Review of Sociology* 9:527
- Thomas Janoski, Robert R. Alford, Alexander M. Hicks, Mildred A. Schwartz. *The Handbook of Political Sociology states, civil societies, and globalization.* Cambridge University Press 2005.
- Burstein, Paul. 1985. *Discrimination, Jobs, and Politics: The Struggle for Equal Employment Opportunity in the United States, 1940–1980.* Chicago: University of Chicago Press.
- Melucci, A. (1989). *Nomads of the Present: Social Movements and Individual Needs in Contemporary Society*, ed. J. Keane and P. Mier. London: Hutchinson Radius.
- Goffman, E. (1974). *Frame analysis: An essay on the organization of experience.* Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Gamson, W. A. & Modigliani, A. (1987) *The changing culture of affirmative action.* *Research in Political Sociology*, 3.
- Snow, D. A., & Benford, R. D. (1988). Ideology, frame resonance, and participant mobilization. In B. Klandermans, H. Kriesi, & S. Tarrow (Eds.), *International social movement research.* Vol. 1, CT: JAI Press.
- Snow, D. A.; Rochford, E. B.; Worden, S. K.; Benford, R. D. (1986). "Frame alignment processes, micromobilization, and movement participation". *American Sociological Review.* 51 (4)
- Tarrow, Sidney G. 1994. *Power in Movement: Social Movements, Collective Action and Politics.* New York: Oxford University Press.
- Form, William. 1985. *Divided We Stand: Working Class Stratification in America.* Urbana: University of Illinois Press.

- Form, William. 1990. "Institutional analysis: An organizational approach." in Maureen T. Hallinan, David M. Klein, and Jennifer Glass (ed.), *Change in Societal Institutions* New York: Plenum.
- Sidney G. Tarrow. *Power in Movement: Social Movements and Contentious Politics*. L., 1994. Cambridge University Press.
- Ted Robert Gurr, *Why Men Rebel*, Princeton University Press, 1970; revised edition Paradigm Publishers, 2010
- John D. McCarthy; Mayer N. Zald. Resource Mobilization and Social Movements: A Partial Theory. *The American Journal of Sociology*. VoL 82. No. 6 (May. 1977). 1212-1241. StaNc URL:
- Edwards and McCarthy (2004). *The Blackwell Companion to Social Movements*. Massachusetts: Blackwell Publishing.
- Milgram, S. A Tocli, H. Collective behavior: Crowds and social movements. In G.Lindzcy & E.Aronson (Eds), *The handbook of social psychology* (Vol. 4) (2nd ed). Boston: Addisson-Wesley, 1969.
- Tourain Alain. *The voice and the Eye: An analysis of Social Movements*. Cambridge, 1981.
- David S. Meyer, Sidney Tarrow. *The Social Movement Society: Contentions Politics for a New Century*. Oxford 1998. Rowman & Littlefield Publishers, INC.
- Chiot, Daniel. 1986. *Social Change in the Modern Era*. New York: Harcourt Brace Jovanovich
- Lofland, John. 1993. *Social Movement Organizations*. New York: Aldine de Gruyter.